

УДК 821.162.3

ИДЕЙНО-СТИЛЕВЫЕ ДОМИНАНТЫ
ХУДОЖЕСТВЕННОГО МИРА АРНОШТА ЛУСТИГАЕ. В. ВОСТРИКОВА¹⁾¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Арношт Лустиг – один из самых известных чешских прозаиков второй половины XX – начала XXI в., писавших о Второй мировой войне. Его место в чешской военной прозе определяется тем, что он монотематический автор: А. Лустиг писал исключительно на тему холокоста, поскольку сам, будучи евреем, прошел через концентрационные лагеря. Исследуются идейно-стилистические доминанты творчества писателя, характеризуются его место и роль в чешской литературе. Автор статьи считает очень важным внедрить творчество А. Лустига в белорусский литературный и культурный контекст, так как тема войны и трагической судьбы народа занимает большой литературный сегмент как в отечественной, так и в русской литературе, а также в литературе других славянских народов Европы. Поскольку А. Лустиг эмигрировал из советской Чехословакии, его книги не упоминались на родине и не были известны в Советском Союзе. Мы считаем необходимым заполнить существующие культурные лакуны. Подчеркнем, что военная проза чешского автора сильно отличалась от официальной чешской литературы, апеллировавшей к военным реалиям и характеризовавшейся героическим пафосом, коммунистической идеологией, в то время как А. Лустиг писал о страданиях чешских евреев, в основном молодых девушек, детей, стариков, через призму экзистенциального видения мира. Его книгам свойственны драматизм, психологизм, подхода к интерпретации военной темы и подачи образов. Писатель делает акцент исключительно на этических вопросах, избегая однозначности в подходах к художественному материалу и черно-белой палитры при изображении персонажей своих произведений. Мы выделяем такие важные темы в прозе А. Лустига, как темы мести и утраченной любви, пробуждения человеческого сознания и человеческой солидарности, приводим конкретные примеры их воплощения в рассказах и романах чешского автора. В исследовании проанализированы особенности стиля А. Лустига: наличие нескольких временных планов, важность деталей-лейтмотивов.

Ключевые слова: чешская литература; Арношт Лустиг; военная проза; тема холокоста; психологизм; этическая проблематика; драматизм; тема мести; тема потерянной любви; тема человеческой солидарности; тема пробуждения сознания; художественный стиль.

ІДЭЙНА-СТЫЛЁВЫЯ ДАМІНАНТЫ
МАСТАЦКАГА СВЕТУ АРНАШТА ЛУСЦІГАА. У. ВОСТРЫКАВА^{1*}^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

Арнашт Лусціг – адзін з самых знакамітых чэшскіх празаікаў другой паловы XX – пачатку XXI ст., якія пісалі пра Другую сусветную вайну. Яго месца ў чэшскай ваеннай прозе вызначаецца тым, што ён аўтар монатэматычнай: А. Лусціг пісаў выключна на тэму халакоста, паколькі сам, будучы яўрэям, прайшоў праз канцэн-

Образец цитирования:

Вострыкава АУ. Ідэйна-стылёвыя дамінанты мастацкага свету Арнашта Лусціга. *Часопіс Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Філалогія*. 2021;3:29–35.

For citation:

Vostrykava AU. Ideological and stylistic dominants of the artistic world of Arnosht Lustig. *Journal of the Belarusian State University. Philology*. 2021;3:29–35. Belarusian.

Автор:

Елена Владимировна Вострыкова – кандидат филологических наук, доцент; доцент кафедры теоретического и славянского литературоведения филологического факультета.

Author:

Alena U. Vostrykava, PhD (philology), docent; associate professor at the department of theoretical and Slavic literary criticism, faculty of philology.
vostrykova72@mail.ru
<http://orcid.org/0000-0003-2693-981X>

трацыйныя лагеры смерці. Даследуюцца ідэйна-стыльовыя дамінанты творчасці пісьменніка, характарызуюцца яго месца і роля ў чэшскай літаратуры. Аўтару артыкула бачыцца вельмі важным увесці творчасць А. Лусціга ў беларускі літаратурна-культурны ўжытак, паколькі тэма вайны і трагічнага лёсу народа займае вялікі літаратурны сегмент як у айчынай, так і ў рускай літаратуры, а таксама ў літаратуры іншых славянскіх народаў. Паколькі А. Лусціг эміграваў з савецкай Чэхаславакіі, яго творчасць не згадвалася на радзіме і практычна не была вядома на тэрыторыі Савецкага Саюза. Нам падаецца неабходным запознаць існуючыя культурныя лакуны. Мы акцэнтуюем увагу на тым, што ваенная проза пісьменніка вельмі адрознівалася ад афіцыйнай чэшскай літаратуры, якая звярталася да ваенных рэалій і вылучалася гераічным пафасам, камуністычнай ідэалогіяй, у той час як А. Лусціг пісаў пра пакуты чэшскіх яўрэяў, галоўным чынам маладых дзяўчат, дзяцей, старых, праз прызму экзістэнцыяльнага бачання свету. Яго кнігам уласцівы драматызм, псіхалагізм падыходу да інтэрпрэтацыі ваеннай тэмы і падачы вобразаў. Пісьменнік засяроджваецца выключна на этычнай праблематыцы, пазбягаючы адназначнасці ў сваіх падыходах да мастацкага матэрыялу і чорна-белай палітры пры абмалёўцы характараў сваіх персанажаў. Мы вылучаем такія важныя тэмы ў прозе А. Лусціга, як тэмы помсты і страчанага кахання, абуджэння чалавечай свядомасці і людскай салідарнасці, прыводзім канкрэтныя прыклады іх увасаблення ў творах чэшскага аўтара. У даследаванні прааналізаваны адметнасці стылю А. Лусціга: існаванне некалькіх часавых планаў, важнасць дэталей-лейтматываў.

Ключавыя словы: чэшская літаратура; Арнашт Лусціг; ваенная проза; тэма халакоста; псіхалагізм; этычныя праблематыка; драматызм; тэма помсты; тэма страчанага кахання; тэма чалавечай салідарнасці; тэма абуджэння свядомасці; мастацкі стыль.

IDEOLOGICAL AND STYLISTIC DOMINANTS OF THE ARTISTIC WORLD OF ARNOSHT LUSTIG

A. U. VOSTRYKAVA^a

^aBelarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus

Arnosht Lustig is one of the most famous Czech writers of the second half of the 20th – early 21st centuries, who wrote about the World War II. His place in Czech military prose is determined by the fact that he is a monothematic author, since he wrote exclusively on the topic of the holocaust, and himself, being a Jew, went through concentration camps. The article examines the ideological and stylistic dominants of the writer's work, characterises his place and role in the Czech literature. The author of the study considers it very important to introduce A. Lustig's work into the Belarusian literary and cultural life, since the theme of war and the tragic fate of the people belongs to a large literary segment both in Belarusian and Russian literature, as well as in the literature of other Slavic peoples of Europe. Since A. Lustig emigrated from Soviet Czechoslovakia, his books were not mentioned in his homeland and were not known in the Soviet Union. We consider it necessary to fill the existing cultural gaps. We emphasise that the military prose of the Czech author was very different from the official Czech literature, which appealed to military realities and was distinguished by heroic pathos, communist ideology, while A. Lustig wrote about the sufferings of Czech Jews, mainly young girls, children, old people, through the prism of an existential vision of the world. His books are characterised by drama, psychological approach to the interpretation of the military theme and presentation of images. The writer focuses exclusively on ethical issues, avoiding unambiguous approaches to artistic material and black-and-white palette when portraying the characters in his works. We highlight such important themes in A. Lustig's prose as the theme of revenge and lost love, the awakening of human consciousness and human solidarity. Specific examples of their embodiment in the stories and novels of the Czech author are given. We analyse the features of A. Lustig's style, which are the presence of several time plans, the importance of leitmotif details.

Keywords: Czech literature; Arnosht Lustig; military prose; holocaust theme; psychologism; ethical issues; drama; revenge theme; lost love theme; human solidarity theme; consciousness awakening theme; artistic style.

Уводзіны

Творчасць чэшскага пісьменніка Арнашта Лусціга (Arnošt Lustig, 1926–2011) амаль цалкам прысвечана тэме Другой сусветнай вайны: канцэнтрацыйным лагерам і яўрэйскім гета, лёсу яўрэяў, псіхалагічным і фізічным пакутам людзей, суаднесенасці іх з экзістэнцыяльнымі праблемамі і жыццём у свеце і нават Сусвеце. Апаўяданні, аповесці і раманы пісьменніка могуць разглядацца ў рэчышчы чэшскай ваеннай прозы другой хвалі, пачатак якой суадносяць з 1960-мі гг., калі гераізацыя і пафас адыходзяць на другі план і аўтары звяртаюцца да апісання трагічнага лёсу чалавека і яго пакут падчас

вайны. У гэтым сэнсе проза А. Лусціга можа разглядацца ў параўнанні з творами такіх выдатных чэшскіх пісьменнікаў, як І. Вэйл, Л. Фукс, Л. Ашкеназі, Ё. Шкворацкі, Н. Фрыд, К. Птачнік, Я. Отчанапак.

Актуальнасць і перспектывы даследавання творчасці названага аўтара нам бачацца ў тым, што тэма Другой сусветнай вайны – велізарны і вельмі важны сегмент у літаратуры амаль усіх славянскіх народаў. Паколькі творы А. Лусціга па сутнасці для чэхаў – гэта так званая вернутая літаратура, з якой шырокі чытач пазнаёміўся толькі ў 1990-я гг. Гэта выклікана тым, што пісьменнік эміграваў пасля падаўлення Пражскай вясны і яго імя было не забыта, але абвешчана непажаданым. Ды і сам А. Лусціг як асоба не згадваўся на радзіме ў 1970–1980-я гг. і быў выключаны з літаратурнага і культурнага жыцця краіны. Адпаведна, на тэрыторыі Савецкага Саюза яго практычна не ведалі чытачы і не вывучалі літаратуразнаўцы, таму што творы пісьменніка друкаваліся толькі ў ЗША і еўрапейскіх краінах. У будучым вельмі цікавым падаецца параўнанне мастацкага свету і твораў названага аўтара з літаратурнай спадчынай на ваенную тэму беларускіх, польскіх, магчыма, рускіх пісьменнікаў. Таксама хочацца садзейнічаць папулярызацыі вельмі годнай творчасці А. Лусціга, звярнуць на яе ўвагу перакладчыкаў, беларускіх даследчыкаў і чытачоў. Савецкія і постсавецкія літаратуразнаўцы па сутнасці не вывучалі ваенную прозу гэтага чэшскага пісьменніка. Ён дзе-нідзе проста згадваецца ў панарамных аглядах пры апісанні гісторыі чэшскага літаратурнага працэсу другой паловы XX ст.: у артыкулах і рэцэнзіях 1960-х гг. Л. Долежала [1], К. Граха [2], А. Гамана [3; 4], М. Юнгмана [5; 6], Ё. Вогрызка [7], В. Кацоўрэка [8] і інш. Літаратуразнаўчыя працы названых даследчыкаў утрымліваюць ў сабе першасную рэакцыю на кнігі А. Лусціга, аўтары спрабавалі ацаніць адметнасць адлюстравання ваеннай тэмы ў творах чэшскага пісьменніка ў параўнанні з ужо існуючай прозай. Аднак гаворка вялася выключна пра афіцыйную літаратуру. Так, Л. Долежал разглядаў праблемы стылю ў ранняй прозе А. Лусціга; К. Грах пісаў пра адметнасць этычнай праблематыкі ў малой прозе чэшскага творцы; А. Гаман разглядаў творы А. Лусціга ў суаднесенні з іншымі пісьменнікамі, якія звярталіся да тэмы Другой сусветнай вайны, вылучаў розныя хвалі ваеннай прозы і спрабаваў акрэсліць іх тэматычную і ідэйную своеасаблівасць; М. Юнгмана цікавілі апавяданні А. Лусціга і эмацыянальная танальнасць, з якой падавалася яўрэйская праблематыка ў пісьменніка. Цікаваць да творчасці А. Лусціга ўжо ў незалежнай Чэхіі ўзнікла ў 1990-я гг. З'явіліся новыя даследаванні А. Гамана [9; 10], Я. Беднаржавай [11], І. Палачака [12], Ф. Мараша [13], О. Орнэста [14], інтэрв'ю і размовы К. Гвіждзлы з А. Лусцігам [15] і інш. Новыя працы крытыкаў ужо ўлічвалі шырэйшы кантэкст: месца, адметнасць і значнасць прозы А. Лусціга цяпер разглядаліся ў рэчышчы і вернутай, і эмігранцкай літаратуры, якая была забаронена ў сацыялістычнай Чэхаславакіі. Гэта тычыцца новых даследаванняў А. Гамана, Ё. Полачака, Я. Беднаржавай. Таксама даследчыкі ў сваіх працах ўлічвалі напісанае іншымі славянскімі пісьменнікамі на тэму халакоста. У шматлікіх інтэрв'ю і кнігах размоў з А. Лусцігам прысутнічае аўтарскае тлумачэнне твораў і самаінтэрпрэтацыя, што таксама дае пэўную «падсветку» прозе пісьменніка. У прапанаваным артыкуле мы ставім перад сабой *мэту* акрэсліць і прааналізаваць ідэйна-стылёвыя дамінанты мастацкага свету А. Лусціга, паказаць актуальнасць яго твораў, асвятліць гуманістычную канцэпцыю чалавека ў прайснай спадчыне чэшскага пісьменніка і тым самым прадэманстраваць цікавасць і запатрабаванасць яго творчасці ў сучасным свеце. Таксама мы бачым вельмі добрыя перспектывы ўнясення ваеннай прозы вылучанага аўтара ў беларускі і іншаславянскі літаратурны кантэкст, што дасць шырокія магчымасці для кампаратывнага разгляду апавяданняў, аповесцей і раманаў А. Лусціга айчыннымі літаратуразнаўцамі.

Пры напісанні артыкула выкарыстаны гісторыка-культурны, гісторыка-літаратурны, біяграфічны, сацыялагічны, апісальны метады з элементамі цэласнага аналізу мастацкага тэксту.

Вынікі і іх абмеркаванне

Ужо ў першых зборніках апавяданняў «Ноч і надзея», «Дыяманты ночы» А. Лусціг засяроджваецца на псіхіцы сваіх герояў. Практычна ва ўсіх творах яго героі фізічна выступаюць слабымі і бездапаможнымі ахвярамі гвалту нацысцкага рэжыму, але маральна і духоўна яны перамагаюць сваіх катаў. У прозе чэшскага пісьменніка не ідзе гаворка пра ідэйную альбо этычную эвалюцыю маладых людзей (прычым, як было ў тагачаснай чэшскай прозе, звычайна да марксісцкіх поглядаў), як, напрыклад, у кнігах К. Птачніка. А. Лусціг разгортвае перад чытачом асобныя моманты штодзённага, самага звычайнага жыцця (калі можна так гаварыць пра канцэнтрацыйныя лагеры смерці). Менавіта ў такіх умовах раскрываецца маральная сутнасць і каштоўнасць кожнага чалавека, стрыжань яго духоўнай існасці. Аўтар сугестыўна паказвае свядомасць і душу сваіх герояў, якая фізічна невынішчальная нават у нечалавечых умовах. А. Лусціг даследуе праз кожную гісторыю асобных персанажаў, ці можа чалавек у смяротнай небяспецы і фізічным гвалце захаваць гуманістычную мараль, спачуванне да іншага, павагу да самога

сябе і сваю чалавечую годнасць, ці душа яго памірае, калі ён застаецца фізічна жывы ў жахлівым свеце максімальных пакут.

Для твораў А. Лусціга характэрны драматызм і «мінімальныя памеры сцэны», дзе перад намі паўстае той ці іншы персанаж, унутраную чалавечую сутнасць якога даследуе аўтар. Канцэпцыя чалавека ў мастацкім свеце чэшскага празаіка вельмі ясная і аднолькавая ва ўсіх творах: А. Лусціг разумее чалавека як істоту, якая ў памежных сітуацыях страшнай пагрозы для свайго існавання можа мабілізаваць свае ўнутраныя духоўныя сілы і стаць здольнай пераўзысці натуральны інстынкт фізічнага самазахавання, скіравацца да нейкіх мэт вышэйшага парадку. Менавіта так, на думку А. Лусціга, чалавек пераадолюе прымітыўнасць сваёй біялагічнай экзістэнцыі, вядомы этычным пачуццём і ўсведамленнем салідарнасці з іншымі людзьмі. У сваіх пазнейшых раманах і малой прозе пісьменнік робіць акцэнт менавіта на маральнай праблематыцы. У яго герояў у найцяжэйшых умовах, пад уціскам страшнай татальнай сілы абуджаецца свядомасць і этычнае пачуццё. Сучаснікі А. Лусціга ўспрымалі яго прозу не толькі як творы пра пакуты ў гады нацызму, але і як актуальную ілюстрацыю да існуючага камуністычнага рэжыму, які таксама дэфармаваў душы і калечыў людскія лёсы. Многія сітуацыі і вобразы з твораў чэшскага літаратурнага гісторыка халакосту, кім мы можам лічыць А. Лусціга, набываюць сімвалічнае значэнне і могуць успрымацца як своеасаблівыя мадэлі людскіх паводзін у памежных сітуацыях выбару. Учынкi персанажаў пераўзыходзяць сферу палітычнага тлумачэння і набываюць маральна-філасофскае гучанне. Так тэма яўрэйскага генацыду ў гісторыі XX ст. выводзіцца пісьменнікам у шырэйшую плоскасць вечных праблем і каштоўнасцей.

Лусціг адлюстравваў у чэшскай прозе пакуты яўрэяў у канцэнтрацыйных лагерах без уліку палітычнай або ідэйнай дэтэрмінаванасці асобы. Ён адмовіўся ад гераізацыі сацрэалізма, акцэнтаваўшы ўвагу на чалавечай экзістэнцыі, засяродзіўся на маральна-этычных праблемах, тэме кахання, годнасці і самапавагі чалавека, прыніжанага жорсткай таталітарнай сістэмай. Экстрэмальныя ўмовы спрыялі нараджэнню ўнутранай духоўнай сілы і прагі да праўды жыцця ў герояў яго твораў. У гэтым заключаны гераізм персанажаў: не ва ўчынках, а ў самаадчуванні і здольнасці супрацьстаяць нягодам жыцця.

Проза чэшскага пісьменніка абмежавана пэўным тэматычным колам. Існуюць тэмы, якія, на думку аўтара, лепш дэманструюць маральную і эмацыянальную рэальнасць таго ці іншага часу. Адной з іх становіцца тэма помсты. Яна з'яўляецца ўжо ў першым зборніку А. Лусціга і рэалізуецца, як правіла, з дапамогай супрацьпастаўлення гвалту і свабоды, вылучэння кантрасту паміж нонканфармісцкімі паводзінамі маладых людзей і маральным кансерватызмам дарослых. Часцей за ўсё дзеянне адбываецца ў яўрэйскім асяродку. Так, у апавяданні «Блакітныя языкі агню» малады яўрэйскі рамеснік Датэл, у якога знайшлі антынацысцкія ўлёткі, хоча помсціць за ўсё несправядлівасці, крыўды, за безвыходную сітуацыю, у якой апынуўся, пачынае амаль усіх ненавідзець. Тое ж адбываецца ў апавесці «Малітва за Кацярыну Гаравітц», калі гераіня мусіць распрацацца дагала перад нацысцкімі салдатамі. Яе абурэнне і нянавісць нарастаюць магутнай хваляй, і ў выніку яна выходзіць з кабуры ў аднаго з фашыстаў пісталет і пачынае страляць у катаў. Гэта і становіцца кульмінацыяй твора. Гераіня гіне. А. Лусціг апісвае гэта вельмі эмацыянальна. Чытач адчувае вялікае псіхалагічнае напружанне, таму што пачуцці ўсіх удзельнікаў сцэны паступова ўзмацняюцца. Учынак яўрэйскай дзяўчыны быў імпульсіўны, непрадуманым, выкліканы прыніжэннем, на якое яна рэагуе дзеяннем, што стоіла ёй жыцця. Сцэна падаецца пісьменнікам вельмі візуалізавана, амаль кінематаграфічна. Да таго ж пратэст Кацярыны выглядае вельмі кантрасна ў параўнанні з пасіўнасцю астатніх ахвяр. Дакументальная гісторыя пра яўрэйскую дзяўчыну-танцорку становіцца вяршыняй адмаўлення і непрыняцця А. Лусцігам гвалту і прыніжэння чалавека чалавекам. У прозе пісьменніка персанажы ніколі не здзяйсняюць нейкіх гераічных учынкаў. Такія спробы заўсёды заканчваюцца трагічна. Малады хлопец з апавядання «Першы перад брамаю» са зборніка «Вуліца страчаных братоў» у майскія дні напрыканцы вайны спрабуе выкрасці зброю ў немцаў для паўстанцаў. Але ў выніку яго затрымліваюць і прывязваюць на браню танка спераду. Учынак юнака – гэта учынак безабароннага чалавека, які не можа перамагчы. Хлопец і яго бабуля становяцца ахвярамі немцаў. Матыў помсты прыніжанага чалавека (у А. Лусціга часцей за ўсё маладой дзяўчыны) сустракаецца, напрыклад, у рамане «Нелюбімая: з дзённіка сямнаццацігадовай Перлы Сх», дзе апісваецца гісторыя маладой яўрэйскай прастытуткі. Пра падзеі мы даведваемся з дзённіка Перлы ад 1943 г., які яна вядзе перад адпраўкай у Асвенцім з Тэрэзіна. Мы бачым яе прыніжэнне, што прыводзіць дзяўчыну да забойства нямецкага афіцэра, які становіцца ўвасабленнем зла, цынізму і жорсткасці. Перла пракрывае горла гэтаму немцу. Яўрэйская дзяўчына падаецца аўтарам выканальніцай акта справядлівай помсты. Асуджаная на пагібель у газавых камерах канцлагера, яна хоча выкрасліць з памяці сваё ганебнае мінулае. А. Лусціг паказвае, як пагроза генацыду, штодзённым сведкам якой становіцца Перла, абуджае нянавісць, што, на думку чэшскага пісьменніка, хаваецца ў душы кожнага чалавека, як і міласэрнасць, і любоў. Учынак дзяўчыны А. Лусціг трактуе як дзеянне загнанага ў тупік чалавека, які не баецца

выйсця, а таму помсціць за свой злы лёс. Хаця пазней у адным з інтэрв'ю пісьменнік выказаўся пра тое, што помста не тоесна справядлівасці, паколькі апошняя мусіць быць чыстаю, але ў сваіх творах ён выступіў проста як сведка. А суддзёй будзе чытач.

Яшчэ адна значная тэма, якую мы можам вылучыць у творах пісьменніка, – гэта тэма абуджэння свядомасці. У апавяданні «Маральнае выхаванне» са зборніка «Ноч і надзея» расказваецца пра яўрэйскіх дзяцей у гета, якія мусяць займацца кражамі, таму што да гэтага іх змушае цяжкая штодзённасць. Адзін з хлопцаў стаяў на варце, калі іншыя кралі ежу, і выпадкова параніў жанчыну з дзіцем. Яна таксама выпадкова апынулася на месцы злачынства. Хлопец пачынае ад гэтага пакутаваць, перажывае з-за свайго ўдзелу ў такіх справах, адчувае боль расчаравання. Так у яго абуджаецца моцнае маральнае пачуццё. У апавяданні «Ружовая вуліца» апісваецца, як эсэсавец здэкуецца са старой яўрэйкі. Гэта бачыць яго шафёр, які на наступны дзень прыносіць старой баначку з сардзінкамі ў алеі, а пазней забівае сабаку, якой жонка гэтага эсэсаўца травіла паміраючую жанчыну. А. Лусціг піша, што шафёр Вернер Бінда «адчуў у глыбіні сваёй душы нешта вельмі патаемнае»¹ [16, s. 139]. Мы разумеем, што гаворка ідзе пра дабрыню і чалавечасць, якія прачнуліся ў ім. У апавяданні «Блакітны дзень» таксама паказана абуджэнне маральнага пачуцця ў немкі-прастытуткі, якая ў часы Пражскага паўстання вывешвае нямецкі сцяг, па якім паўстанцы даведваюцца пра тое, што ў яе хаваецца нацысцкі фанатык. У акно кідаюць гранату, і жанчына гіне разам з фашысцкім афіцэрам. У рамане «Цемра не мае ценю» адзін з герояў твора, яўрэйскі хлопец, не можа забіць нямецкую жанчыну, якая стала сведкам таго, як яны, галодныя ўцекачы з канцлагера, кралі з таварышам ежу ў вёсцы, і яго з сябрам ловяць па дарозе ў Прагу. Але іншая нямецкая старая, у якой сыны на фронце, перашкаджае жыхарам вёскі забіць беглых яўрэяў, і іх адпускаюць.

Таксама важнай тэмай для А. Лусціга становіцца тэма чалавечай салідарнасці, якая яскрава праявілася ў зборніку «Дыяманты ночы». Назва сведчыць пра тое, што аўтар хацеў паказаць з'явы і сітуацыі, якія асвятлялі яўрэйскім абыяцелям цемру нацысцкай ночы. У апавяданні «Другое кола» яўрэйскі хлопец крадзе з вагона хлеб, а калі заўважае, што гэта бачыць эсэсавец, аддае хлеб не тым, каму ён прызначаўся. У самым знакамітым творы са зборніка «Кавалак» А. Лусціг апавядае нам гісторыю маладога яўрэйскага хлопца, які ў мёртвага бацькі выдзірае залатыя зубы, каб набыць лімон для хворай сястры. Дарэчы, А. Лусціг пазней згадваў, што гэта гісторыя адбылася на самай справе [19, s. 90]. У яўрэйскім асяродку сямейныя стасункі і стаўленне да бацькі характарызуецца вялікай павагай і значнасцю. Павага да мёртвых – таксама святое. Таму мы можам сказаць, што пісьменнікам падкрэсліваецца ўзнiкненне пэўнага канфлікту паміж традыцыйнымі каштоўнасцямі і жыццёвымі абставінамі, у якіх апынаюцца людзі ва ўмовах генацыду, калі абстрактныя правілы чалавечых паводзін у нармальным жыцці сталі другаснымі. У апавяданні «Белы» перад намі маналог яўрэйскага хлопца, які прыходзіць пад вокны інфекцыйнай бальніцы паразмаўляць са сваёй дзяўчынай Блехай, у якой запаленне мазгавых абалонак. Аднойчы ён прыносіць ёй падарунак, белага трусіка, якога скраў у багатых немцаў. Але дзяўчына не з'яўляецца. У канцы твора мы даведваемся, што яна памерла. Тут названая тэма чалавечай салідарнасці і ўзаемадапамогі спалучаецца з тэмай страчанага кахання, якое сустракаецца ў многіх творах чэшскага пражана. Тэма зараджэння любоўных пачуццяў і іх страта ў часы яўрэйскага генацыду прысутнічае ўжо ў апавяданні «Ноч і надзея». Яго героі – Шцепан і Ганна – сустракаюцца ў Тэрэзіне, але неўзабаве дзяўчыну вязуць на ўсход, а хлопец застаецца. Тэму страчанага кахання ў часы Другой сусветнай вайны распрацоўвалі многія чэшскія пісьменнікі, напрыклад Я. Агчанапак у рамане «Рамэа, Джульета і цемра». І А. Лусціг, і іншыя пісьменнікі паказваюць немагчымасць шчаслівага кахання ў вайнае ліхалецце. Каханне і смерць ідуць побач.

Паспрабуем вылучыць дамінанты мастацкага стылю чэшскага пісьменніка. Яшчэ ў 1960 г. чэшскі літаратуразнаўца Л. Долежал, разглядаючы апавяданні А. Лусціга, падкрэсліваў, што той размяжоўвае ў сваіх творах аб'ектыўны і суб'ектыўны час, калі падае гісторыю персанажаў [18, s. 94]. Пад суб'ектыўным часам крытык разумее час «душэўнага дзеяння і перажыванняў» сваіх герояў. Гэта становіцца яскравай кампазіцыйнай асаблівасцю першых зборнікаў апавяданняў, дзе А. Лусціг выкарыстоўвае «драматычнае запавольванне часу і дзеяння» [18, s. 94] і тым самым павялічвае псіхалагічнае і эмацыянальнае напружанне сітуацыі ў апавяданнях, дзе персанажы паказаны паміж жыццём і смерцю. Чэшскі даследчык В. Чэрны называе А. Лусціга «класічным апавядальнікам, навілістам, які збірае сапраўдныя жыццёвыя гісторыі» (цыт. па [18, s. 87]). Можам падкрэсліць, што пісьменнік добра ведаў лёсы тых, пра каго пісаў, таму што сам прайшоў праз падобныя жыццёвыя абставіны. У пазнейшых творах, напрыклад апавесці «Малітва за Кацярыну Гаравіц», аўтар, на думку А. Гамана, чэшскага даследчыка літаратуры, узмацняе супрацьпастаўленне аб'ектыўнага дзеяння і суб'ектыўных

¹Тут і далей пераклад наш. – А. В.

поглядаў і ўяўленняў, апісваючы цынічны падман нацыстамі групы амерыканскіх яўрэяў, што трапілі ім у рукі [18, s. 87]. Аб'ектыўнай логіцы фашыстаў, якая можа прывесці толькі да фізічнага знішчэння іх ахвяр, супрацьстаяць іх суб'ектыўныя ілюзіі і надзеі. Чытач бачыць, як рэальнае і ілюзорнае ўступаюць у драматычную канфрантацыю, кульмінацыяй якой становіцца бунт прыгожай яўрэйкі супраць татальнага зла і яе смерць. На нашу думку, у прозе А. Лусціга гаворка ідзе не проста пра канфрантацыю часовых пластоў, але і пра супрацьпастаўленне пэўных чалавечых поглядаў і светабачання ў цэлым.

На думку А. Гамана, А. Лусціг першы ў чэшскай прозе памежжа 1950–60-х гг. звяртаецца ў сваіх творах да мультыперспектыўнасці [18, s. 87], калі адну і тую ж падзею «бачыць» вачамі многіх герояў. Таксама трэба падкрэсліць, што ў тыя часы літаратура падавала чытачу афіцыйна прызнаны погляд на свет, падзеі, гісторыю, людзей і іх учынкi. А. Лусціг, як дарэчы і прадстаўнікі чэшскай паэзіі штодзённасці ў тыя часы, стаў паказваць рэчаіснасць з розных пунктаў гледжання, прычым гэта былі часта вельмі маргінальныя погляды, з «перыферыі тагачаснай гісторыі». Зварот чэшскага пісьменніка да памежных сітуацый (іх разглядалі экзистэнцыялісты) быў наватарскім і нязвыклым. Зварот увагі на псіхалагічны складнік мы можам таксама разумець як форму схаванай палемікі з уніфікацыяй думак і пачуццяў, якая навязвалася ў тыя часы таталітаранай уладай Чэхаславакіі, што арыентавалася на сталінска-жданаўскую мадэль грамадства, літаратуры і культуры. Пазней пра гэта неаднойчы гаварыў і сам А. Лусціг [19, s. 53].

Таксама як прымету мастацкага свету пісьменніка мы можам вылучыць няпэўнасць, неадназначнасць, часта зашыфраванасць, якія прысутнічаюць у яго творах. Гэта сюжэтныя, ідэйныя, кампазіцыйныя прынцыпы, што рэалізаваліся пісьменнікам на ўсіх творчых этапах. Часта названая рыса праяўляецца ў дуалізме свету, сітуацый, якія апісвае А. Лусціг. Яскрава гэта адметнасць праявілася ў рамане «Цемра не мае ценяў», які набыў свой канчатковы выгляд толькі ў 1991 г. Пасля прачытання твора застаецца ўражанне неадназначнасці жыцця і быцця, якое вынікае з разумення свету і чалавека, у аснове адносінаў паміж якімі перапляценне добра і зла, любові і нянавісці, ахвярнасці і эгаізму. Што з названага перамога, залежыць ад кожнага асобнага чалавека. Таму ў творах А. Лусціга няма адназначна адмоўнага стаўлення да немцаў як выключна да нацыстаў. Пісьменнік пазней успамінаў, як яго ўразіла знаёмства з маладым эсэсаўцам у Асвенціме ў 1944 г. Той дабравольна выбраў фронт, каб пазбавіцца ад нянавісці людзей, што былі ў канцлагеры і якіх ён мусіў сцерагчы. Іх нянавісць цалкам псіхалагічна знісіліла яго [20, s. 112]. Гэта рэальная сітуацыя ўвасобілася ў некалькіх апавяданнях А. Лусціга («Канец і пачатак», «Блакiтны дзень», «Ружовая вуліца»). Нават у ворагах аўтар бачыць элементы маральна-этычнай свядомасці (раман «Нелюбiмая: з дзённіка сямнаццацігадовай Перлы Сх»).

У першых зборніках апавяданняў канца 1950-х гг. («Ноч і надзея», «Дыяманты ночы», «Вуліца страчаных братоў») героі пагружаны ў мікрасвет штодзённасці пасля таго, як нацысты пачынаюць пераследаваць яўрэяў і абцягаюць вырашыць яўрэйскае пытанне канчаткова. Але потым у нечалавечых умовах некаторыя з іх пачынаюць паводзіць сябе як «святые»: яны знаходзяць у сабе сілы, нават калі самі становяцца ахвярамі. У пазнейшых прэзачных творах А. Лусціг часта распрацоўваў тэму страчанага кахання, што надае драматызму і псіхалагічнасці апісаным сітуацыям. Яго займае «пейзаж душы». Аўтар нібыта хоча засяродзіць увагу чытача не на знешніх абставінах, а на характарах, унутраным свеце герояў, іх суб'ектыўных уражаннях. Напрыклад, у рамане «Цемра не мае ценяў» адзін з цэнтральных персанажаў жыве мінулым, а другі – будучым. Жахлівае сучаснае нібыта не тычыцца галоўных герояў, маладых хлопцаў па мянушках Дані і Мані.

Вельмі характэрным для мастацкай манеры А. Лусціга з'яўляецца існаванне лейтматываў у яго творах. Звычайна ў якасці іх выступаюць дэталі, якія паўтараюцца на працягу ўсяго дзеяння. Можна сказаць, што такія дэталі выконваюць функцыі дамінуючых матываў. Як прыклад можна прывесці згадкі пра старога ў шапцы ў творы «Уніта» ці тракціршчыка з прычоскай Напалеона ў апавяданні «Вуліца страчаных братоў». Так, стары ўспрымаецца як пэўны сімвал капіталістычнай рэчаіснасці, сацыяльнай галечы Італіі 1960-х гг. Узгадваючы газавых лічыльніка, напрыклад, можа быць прадвесцем будучага лёсу яўрэйскай сям'і. На думку А. Гамана, «лейтматывы дадаюць мастацкаму свету прозы Лусціга ўнутраны рытм» [18, s. 92]. Увогуле трэба заўважыць, што дзеянне для А. Лусціга выконвае другасную функцыю, галоўнае – гэта паказаць характар свайго героя, яго ўнутраную сутнасць, таму важную ролю адыгрывае не гісторыя персанажа, а яго псіхалагічная характарыстыка. Менавіта такі падыход актуалізуе значэнне моўнай падачы героя. Часта апавед вядзецца ад першай асобы. Таксама ў А. Лусціга вельмі шмат дыялогаў у мастацкай тканіне тэксту. Так, у рамане «Цемра не мае ценяў» нямала ўнутраных маналогаў, лаканічных дыялогаў, якія служаць псіхалагічнымі характарыстыкамі сітуацыі і герояў Дані і Мані.

Калі паспрабаваць вызначыць месца і ролю А. Лусціга ў кантэксце чэшскай прозы, то, на нашу думку, яго вялікая заслуга ў тым, што пісьменнік працягнуў і значна абнавіў традыцыю псіхалагічнай плыні

ў чэшскай літаратуры 1960-х гг. і пазнейшага часу. Ён паказаў, як можа адчуваць сябе і рэалізоўвацца чалавек у цісках сістэмы, калі ўвогуле назіраўся крызіс гераічнасці як такой, а жыццё становілася наборам механічных стэрэатыпаў. Пра гэта дбалі ў сваіх творах многія чэшскія пісьменнікі другой паловы XX ст. Так, Б. Грабал вёў сваіх герояў дарогамі вызваленай фантазіі, якая ўвасобілася ў так званае грабалаўскае *пабэні*. Гратэскае праламленне названых стэрэатыпаў даваў у раманах У. Парал. У мастацтве філасофскага і інтэлектуальнага каментарыя знаходзіць выйсце М. Кундэра. Шырыўся скепсіс, які падмываў асновы чалавечага духу, і выражэнне сябе чалавекам у дзеянні, учынках адыходзіла на другі план, што і паказала тагачасная чэшская літаратура. Чалавек разважаў пра сябе, пра сваю тоеснасць і ідэнтычнасць, экзістэнцыяльныя асновы існавання ў жахлівым, несвабодным і жорсткім свеце. Сам А. Лусціг і яго героі ідуць крыху іншым шляхам. Персанажы спрабуюць захаваць сэнсанапаўненне свайго жыцця, пазітыўны погляд на яго. Мастацкі свет А. Лусціга і вобразы, створаныя ім у кнігах, напэўна, самыя зразумелыя, калі параўноўваць іх з вобразамі, створанымі названымі вышэй аўтарамі. Празаік піша хроніку генацыду яўрэйскага народа і паказвае наступствы гэтага з'явы. Робіць ён гэта сваёасаблівым рэпартажным дакументальным стылем, надаючы шмат увагі сімвалічным дэталю. Паколькі А. Лусціг сам усе ваенныя гады быў вязнем канцлагера, мы разумеем, што перад намі дакументальны рэалізм, паколькі пісьменнік быў сведкам таго, пра што піша.

Заклучэнне

А. Лусціга часта называюць адным з апошніх яўрэйскіх пражскіх пісьменнікаў, якім быў і Ф. Кафка. Напрыклад, у прадмове да адной з кніг А. Лусціга гэты факт згадвае чэшскі пісьменнік І. Груша. А. Лусціг, як і яго персанажы, часта глядзеў у вочы смерці, але пасля гэтага ён не стаў патэтычным і пафасным пісьменнікам. Як мастак, ён – перадусім чалавек, для якога нацыянальнае і расавае не так важна ў параўнанні з чалавечым. Яго творчасць – гэта пратэст супраць смерці, гвалту і жорсткасці. Пісьменнік разумее, што чалавек можа быць вельмі добрым і вельмі злым. А. Гаман згадваў, што А. Лусціг пісаў так, як Дж. Лондан пісаў пра залатую ліхаманку, Д. Конрад пра людзей на моры і І. Бабель пра людзей, змецёных рэвалюцыяй [18, s. 96]. Чэшскі пісьменнік быў упэўнены, што можна пісаць толькі пра тое, што ведаеш, адчуваеш, праз што прайшоў сам. А. Лусціг быў пісьменнікам, для якога ўласны жыццёвы вопыт – галоўная крыніца натхнення і тэм. Хаця яго кнігі выключна пра халакост, яны пра вечныя праблемы. Таму што лёс яўрэйства ў трагічным XX ст. можна праецыраваць на лёс усяго чалавецтва.

Бібліяграфічныя спасылкі / References

1. Doležal L. Slogové problémy A. Lustiga. *Plamen*. 1960;8:92–95.
2. Hrách K. Povídky o nenezkaženosti zkažených. *Kruh*. 1959;5:15–16.
3. Hamaň A. O tak zvané druhé vlně válečné prózy v naší současné literatuře. *Česká literatura*. 1961;4:513–520.
4. Hamaň A. Proč zemřela Dita Saxová? *Kulturní tvorba*. 1963;5:13.
5. Jungmann M. Ulice ztracených bratrů aneb povídky z rozpaků. *Lit*. 1960;7:4.
6. Jungmann M. Proměna jedné povídky. *Lit*. 1961;12:4.
7. Vohryzek J. Lustig. *Lit*. 1964;26:6.
8. Kocourek V. Povídky a lidé z geta. *Lit*. 1958;9:5.
9. Hamaň A. Prozy Arnošta Lustiga a dnešní čtenář. *Tvar*. 1992;10:4–5.
10. Hamaň A. Arnošt Lustig. *Čtenář*. 1991;11:15.
11. Bednářová J. Povídaní o Katce a jiných. *Květy*. 1990;47:10–11.
12. Poláček J. Lustig Arnošt. Dita Saxová. In: Suchmél M, redaktori. *Slovník českého románu 1945–1991*. Ostrava: Sfgina; 1992. s. 140–142.
13. Hviždála K. Arnošt Lustig. In: Hviždála K. *České rozhovory ve světě*. Koln: Index; 1981. s. 333–348.
14. Mareš F. Rozhovor se spisovatelem Arnoštem Lustigem. *Literární revue*. 1990;6:136–139.
15. Ornest O. Poutník na prahu domova. Pozhovor. *Věstník židovských náboženských obcí v Československu*. 1990;2:5–6.
16. Lustig A. *Noc a naděje*. Praha: Čs. Spisovatel; 1992. 297 s.
17. Cargass HJ. ...Aby uměli říct: «Ne!». Rozhovor se spisovatelem Arnoštem Lustigem. *Listy*. 1992;4:88–97.
18. Hamaň A. *Arnošt Lustig*. Praha: Jinočany; 1995. 102 s.
19. Lustig A, Bauer M, Cargas HJ. *Odpovědi: rozhovory s Harry Jamesem Cargassem a Michalem Bauerem*. Praha: [s. n.]; 2000. 83 s.
20. Lustig A. *Eseje: vybrané texty z let 1965–2008*. Praha: Mladá fronta; 2009. 142 s.

Артыкул паступіў у рэдкалегію 09.07.2021.
Recieved by the editorial board 09.07.2021.